

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПРОВЕДЕННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Стаття характеризує нормативно-правову основу парламентських виборів у нових законодавчих умовах. Виявлено та проаналізовано нововведення в законодавчому регулюванні виборів народних депутатів України. Здійснено опис нового загороджувального бар'єра. Також акцентується увага на деяких загальнотеоретичних суперечностях та недоліках нового закону.

Ключові слова: *принципи виборчого процесу, пропорційна виборча система, "жорсткі виборчі списки", загороджувальний бар'єр, виборча комісія.*

З набуттям Україною незалежності та суверенітету, з входженням її як самостійного суб'єкта до європейської та світової спільноти й проголошення демократичною, соціальною, правовою державою, утвердження пріоритету прав людини закономірно постало питання про необхідність формування нової, ефективної правової системи, запровадження нового національного виборчого законодавства, створеного на рівні загальновизнаних міжнародних стандартів, на фундаменті багатовікового прогресивного досвіду української цивілізації і демократичних традицій українського народу.

Що стосується загальних меж поняття *нормативно-правова основа проведення парламентських виборів*, то сюди входять: Конституція України в частині відповідних статей, Міжнародно-правові документи, ратифіковані Верховною Радою (згода на обов'язковість їх надана Верховною Радою), Закони України та різновидні підзаконні нормативно-правові акти. Але основна увага цього дослідження буде приділена, безумовно, новелам нашого виборчого законодавства, закріпленим у Законі України "Про вибори народних депутатів України", який був прийнятий 25 березня 2004 року і який є основою нормативно-правового регулювання проведення виборів народних депутатів (далі – закон). У цьому законі проголошується, що народні депутати України обираються громадянами України на основі загального, рівного й прямого виборчого права шляхом таємного голосування, як і в попередніх редакціях відповідного закону, а також, що є особливістю даного закону, робляться суттєві, реальні і, будемо надіятися, вдалі кроки із забезпечення цих принципів виборчого права*. Детальніше на них зупинимось пізніше.

Найбільш суттєвим нововведенням є положення про те, що вибори депутатів здійснюються на засадах пропорційної системи з обранням депутатів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій та виборчих блоків політичних партій, з розподілом мандатів депутатів між партіями (блоками), виборчі списки яких за підсумками голосування на виборах депутатів набрали не менше трьох відсотків голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. Голосування буде відбуватись за так званими "жорсткими списками", відповідно до яких виборець не може своїм голосом впливати на розташування кандидатів у списку партії (отже, пропорційна система і 3-відсотковий загороджувальний бар'єр).

Доцільність трансформації виборчої системи обґрунтовується певними аргументами.

По-перше, мажоритарна виборча система мала значно більше можливостей для маніпуляцій та зловживань порівняно із загальнонаціональним виборчим округом, оскільки значно легше застосувати, наприклад, адмінресурс чи підкуп виборців на незначній території.

По-друге, зменшиться можливість політичних спекуляцій відносно результатів виборів та збільшиться рівень їх прозорості, однак, на думку ряду експертів, негативним моментом може стати регіоналізація парламенту в контексті підтримки певних сил у різних регіонах України [6, с.5].

По-третє, значно зменшиться можливість безпосереднього впливу фінансово-промислових груп на політику та зросте роль партій.

По-четверте, досвід роботи парламентів попередніх скликань засвідчив наявність чіткої тенденції міжфракційних переходів саме депутатів-мажоритарників, що дестабілізувало про-

* З упевненістю про це можна буде говорити на основі детального аналізу результатів виборів-2006.

гнозованість у роботі парламенту та фактично внеможливило формування парламентської більшості [4, с.64].

По-п'яте, пропорційна виборча система дасть поштовх до формування стабільної партійної системи, зменшить кількість “малих” партій, прискорить консолідаційні процеси в партійному середовищі.

І останнє: політика стане більш професійною, що призведе до вищого ступеня відповідальності перед народом України з боку партій.

Якщо звернутися до досвіду країн Центральної та Східної Європи – “колег по соцтабору”, то більшість із них запровадила пропорційну виборчу систему на початку 90-х років ХХ ст. Потребою в цьому була надзвичайна розбалансованість політичних сил. З падінням соціалістичної системи в 1989 р. ці країни “захлинулися в морі політичних партій”. Більша частина їх, щоправда, існувала лише на папері, не маючи горизонтальної та вертикальної партійної інфраструктури. Це негативно позначилося на якості законотворення, коли в парламенті було представлено кілька десятків партій [5, с.215]. Оскільки країни Центральної та Східної Європи поставили для себе досить зухвалу, як тоді здавалося, мету – набуття членства в ЄС, законотворче забезпечення цього процесу було питанням першочергової ваги. 1993 року до пропорційної системи виборів перейшла Польща. Аналогічні виборчі системи запровадили в Чехії та Словаччині [3, с.103].

Тобто пропорційна система розглядалася як засіб, що дав можливість покінчити з розбратом парламенту. Власне це підтверджує і Дж.Сарторі, який стверджує, що без пропорційного представництва “важкі суспільства” ставали б “неможливими суспільствами” [9, с.59]. Використання пропорційної формули та низького обмежувального бар'єра сприятиме високій відповідності результатів виборів уподобанням виборців [4, с.64]. Обмежувальний бар'єр застосовуватиметься з метою недопущення формування великої кількості дрібних фракцій у парламенті й сприятиме в такий спосіб політичній структуризації парламенту та його дієздатності. З 25 країн Європейського Союзу 15 використовують пропорційну виборчу систему з відповідним рівнем бар'єра. Винятком із загального правила є Нідерланди, де немає бар'єра [1, с.99]. Запровадження таких обмежувальних бар'єрів країнами Центральної та

Східної Європи протягом 90-х років виправдало сподівання політиків: до парламенту за таких умов потрапляло 5–7 партій. Відносна стабільність парламентів дала змогу цим країнам виконати умови щодо нормативно-правового забезпечення процесу їх вступу до ЄС і набуття критеріїв членства [4, с.64]. У порівнянні із законодавством постсоціалістичних країн, які застосовують пропорційну виборчу систему, в Україні запроваджено найнижчий обмежувальний пункт, тобто обрано “золоту середину” між політичною доцільністю та врахуванням волі виборців. З оптимістичних міркувань ми не будемо зупинятися на критичних точках погляду на пропорційну систему (тим паче, що це не є безпосередньою темою цього дослідження).

Зараз детальніше розглянемо конкретні особливості нового закону.

Прогресивним, очевидно, є закріплення нового порядку формування виборчих комісій. Так, зокрема, право подання кандидатур до складу виборчих комісій (окружних та дільничних) мають партії (блоки), в яких у поточному складі Верховної Ради України станом на 15 вересня року, що передує рокові проведення виборів, є свої партійні фракції (фракції блоків), а також інші партії (блоки) – суб'єкти виборчого процесу. До складу окружної виборчої комісії обов'язково включається (за наявності відповідного подання) по одному представнику від партій (блоків), які в поточному складі Верховної Ради України станом на 15 вересня року мають свої партійні фракції. Не більше ніж по одному представнику від інших партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу включається до складу виборчої комісії шляхом жеребкування, що проводиться ЦВК до складу окружної комісії та відповідно окружною до складу дільничної виборчої комісії, не пізніше ніж на третій день після закінчення строку внесення встановлених законом подань. Кандидатури, внесені до складу виборчих комісій, можуть бути відхилені лише з підстав їх невідповідності вимогам, зазначеним законом, порушення вимог застосування механізму жеребкування. І найголовніше в цьому нововведенні – це право політичних сил брати участь у прийнятті рішень під час виборчого процесу. Воно простежується й реально забезпечується нормами закону практично на всіх етапах виборчого процесу: це і формування списків виборців, і процес голосування, видача відкритих посвідчень, голосування за

місцеперебуванням і процедура підрахунку голосів, і навіть транспортування документації за результатами голосування – у всіх цих діях повинні брати участь члени комісій, які представляють різні політичні сили [2]. З огляду на те, що списки виборців були однією з найгостріших проблем та об'єктом маніпуляцій під час минулих президентських виборів, питанню вдосконалення системи формування списків виборців приділено особливу увагу. Закон містить дуже детальну, прозору процедуру формування списків виборців із забезпеченням максимального контролю з боку всіх суб'єктів виборчого процесу та держави для того, щоб ці списки після виборів могли стати основою для створення єдиного державного реєстру виборців.

Також змінено процедуру видачі відкріпних талонів і голосування вдома. Зокрема бланки відкріпних посвідчень належатимуть до документів суворої звітності, а особам, яким їх видаватимуть, у паспорті ставитимуть відмітку про видачу відповідного посвідчення. Голосуватимуть особи з відкріпними посвідченнями тільки на спеціально визначених для цього дільницях.

Проводиться суворіший облік людей, які голосуватимуть за межами дільниць – удома. Їх поділено на дві категорії:

1) виборці, які постійно нездатні самотійно пересуватись, якщо такі виборці до 12 години останньої суботи перед днем виборів письмово або особисто не повідомили відповідну дільничну виборчу комісію про бажання проголосувати в приміщенні для голосування;

2) за рішенням дільничної виборчої комісії виборці, які тимчасово нездатні самотійно пересуватися, на підставі їх заяви та відповідного документа, що засвідчує їх фізичний стан.

Голосування виборців за місцем їх перебування організовують не менш як три члени дільничної виборчої комісії, визначені рішенням виборчої комісії. Такі члени виборчої комісії повинні бути представниками різних партій (блоків).

Також закон суттєво вдосконалює систему підрахунку голосів, зокрема розширюється перелік відомостей, які необхідно вносити в протокол, що значно ускладнює можливість внесення помилкових даних.

Упорядковується й процедура оскарження дій під час виборчого процесу.

Удосконалюється система фінансування виборів. Зокрема передбачається, що фінансування передвиборних агітаційних матеріалів із

джерел, не передбачених законом, незалежно від наявності узгодження між партіями, блоками, забороняється. Так, фінансування може здійснюватися за рахунок коштів держбюджету та коштів виборчих фондів партій, блоків, зареєстрованих ЦВК.

Центральна виборча комісія, згідно із законом, може звернутися до Державної податкової адміністрації з дорученням щодо перевірки відомостей, зазначених у декларації про майно та доходи кандидата в депутати.

Удосконалюється система ведення передвиборної агітації, цій темі присвячений великий за змістом, детально регламентуючий поведінку суб'єктів VIII розділ закону. Стаття 68 закону визначає, що передвиборна агітація з використанням ЗМІ всіх форм власності проводиться з дотриманням принципу рівних умов, який дійсно не просто проголошений, а реально забезпечується численними нормами відповідного розділу закону, а в разі порушень можуть виникнути небажані наслідки, зокрема в разі встановлення судом при розгляді виборчого спору повторного або одноразового грубого порушення засобом масової інформації вимог закону суд приймає рішення про тимчасове (до закінчення виборчого процесу) зупинення дії ліцензії або про тимчасову заборону (до закінчення виборчого процесу) випуску друкованого видання.

Партія(блок) – суб'єкт виборчого процесу, кандидат у депутати мають право звернутися до засобу масової інформації, що оприлюднив інформацію, яку партія (блок) або кандидат вважає недостовірною, з вимогою опублікувати їх відповідь. Засіб масової інформації, що оприлюднив відповідний матеріал у відповідний строк, зобов'язаний надати партії (блоку), кандидатові, щодо яких поширено недостовірну інформацію, можливість оприлюднити відповідь: надати такий самий ефірний час відповідно на телебаченні чи радіо або опублікувати в друкованому засобі масової інформації наданий партією (блоком) чи кандидатом матеріал. Відповідь повинна містити посилання на відповідну публікацію в друкованому ЗМІ, передачу на телебаченні, радіо та на інформацію, що спростовується. Відповідь має бути оприлюднена без додатків, коментарів та скорочень і здійснюватися за рахунок засобу масової інформації. Відповідь на відповідь не надається.

Цікавою є норма закону про те, що громадські організації, до статутної діяльності яких належать питання виборчого процесу та спостереження за ним, зареєстровані у встановленому законом порядку не менш як за два роки до дня виборів, мають право за дозволом Центральної виборчої комісії мати офіційних спостерігачів, які ведуть спостереження за перебігом виборчого процесу, у тому числі за голосуванням, підрахунком голосів і встановленням підсумків голосування на будь-якій виборчій дільниці та в територіальному виборчому окрузі.

Також відповідно до внесених до закону змін виборчі дільниці під час виборів 26 березня працюватимуть на 3 години довше – з 7-ї до 22-ї, а не з 8-ї до 20-ї, як планувалося раніше. За словами голови Центрвиборчкому Ярослава Давидовича, саме заповнення бюлетенів вимагатиме більше часу – через велику кількість учасників виборів.

Ярослав Давидович, голова Центральної виборчої комісії, в ефірі “5 каналу” 19 січня говорив: “Ось такий бюлетень – 80 сантиметрів, зроблено зразок бюлетеня. Ось, шановні колеги. Нормально? І таких ще бюлетенів майже одинакових за розмірами – буде і по виборах до обласних рад, міських рад, тобто до місцевих рад. Виборець буде мати не менше 5 рушників, тільки не вишитих” [12].

Буквально в передостанній тиждень перед днем виборів за пропозиціями ЦВК внесені зміни до закону, спрямовані насамперед на реалізацію та захист виборчих прав громадян України, забезпечення виконання повноважень членами дільничних виборчих комісій зокрема та дільничними виборчими комісіями з виборів народних депутатів України, депутатів місцевих рад у цілому. У цьому контексті передбачено відновлення можливості громадян України оскаржити в суді неправильності, допущені при складанні списків виборців на виборчих дільницях, зокрема невключення, неправильне включення або виключення зі списку виборців, не лише за два дні до дня проведення голосування, а й після цього строку, у тому числі й безпосередньо в день голосування на парламентських і місцевих виборах. Водночас забезпечується право членів дільничних виборчих комісій проголосувати на тих виборчих дільницях, де вони працюють у складі дільничних виборчих комісій. Крім того, у законопроекті окрему увагу приділено вдосконаленню право-

вого регулювання особливостей участі у виборчому процесі громадян з обмеженими фізичними можливостями [2].

У новій редакції Закону України “Про вибори народних депутатів України” законодавцем були зроблені спроби максимально врахувати особливі потреби осіб із фізичними вадами щодо забезпечення їх участі на всіх етапах виборчого процесу, у тому числі й під час голосування. Наприклад, частиною шостою статті 83 цього закону передбачено таку новелу, як виготовлення для забезпечення голосування виборців із вадами зору трафаретів для бюлетенів рельєфно-крапковим шрифтом (за методом Брайля) з розрахунку по два трафарети на звичайну виборчу дільницю [2].

Викликає здивування наявність у законі деяких загальнотеоретичних суперечностей, зокрема ч.4 ст.64 визначає, що Центральна виборча комісія оголошує партії (блоку) або окремому кандидату в депутати попередження, що оприлюднюється в загальнодержавних засобах масової інформації, у разі: 1) установлення судом при розгляді виборчого спору в порядку, передбаченому законом, факту підкупу виборців або членів виборчих комісій кандидатом у депутати, партією (блоком), яка висунула кандидатів у депутати, представником партії (блоку) в Центральній виборчій комісії, уповноваженою особою партії (блоку) чи посадовою особою партії (партії, що входить до блоку), а також іншою особою за дорученням партії (блоку), що висунула кандидатів у депутати; 2) установлення судом при розгляді виборчого спору в порядку, передбаченому законом, факту надання під час виборчого процесу виборцям, закладам, установам, організаціям або членам виборчих комісій грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення назви, символіки, прапору партії (партії, що входить до складу блоку; блоку), за умови, що вартість таких товарів не перевищує три відсотки мінімального розміру заробітної плати), робіт, послуг, цінних паперів, кредитів, лотерей, інших матеріальних цінностей (непрямого підкупу) організацією, засновником, власником або членом керівного органу якої є кандидат у депутати, партія, яка висунула кандидатів у депутати (одна з партій, яка входить до блоку, що висунув кандидатів у депутати), або посадова особа цієї партії, та в ряді інших відповідно до ч.4 ст.64. Відносно цього треба

сказати, що підкуп виборців або членів виборчих комісій є діянням, за яке законом (ст. 157 “Перешкоджання здійсненню виборчого права” Кримінального кодексу України) передбачена кримінальна відповідальність у вигляді обмеження волі на строк від трьох до п’яти років або позбавлення волі на строк від двох до чотирьох років.

І тільки в разі повторного вчинення кандидатом у депутати діяння, за яке йому було оголошено попередження відповідно до ч.4 ст.64, чи набрання щодо кандидата в депутати законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину та в ряді інших випадків відповідно до ч.1 ст.64 Центральна виборча комісія не пізніше ніж за три дні до дня виборів приймає рішення про скасування реєстрації окремого кандидата в депутати, включеного до виборчого списку партії (блоку), з виключенням його з виборчого списку.

На роздуми тут наштовхує таке: чому за вчинення діяння, що порушує виборчі права багатьох суб’єктів виборчого процесу, за яке передбачено кримінальну відповідальність і факт якого встановлюється його величністю Судом, наш законодавець передбачає тільки такий засіб впливу, як попередження. Складається враження дитячого садочка, де на “нечемного” кандидата просто показують пальцем і кажуть, що “так не можна робити!”.

Звичайно, тут можна заперечити: якщо передбачена кримінальна відповідальність, а після набрання законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину ЦВК відповідно до ч.1 ст.64 зобов’язана не пізніше ніж за три дні до дня виборів прийняти рішення про скасування реєстрації окремого кандидата в депутати, включеного до виборчого списку партії (блоку), навіщо додаткові засоби впливу?

Вони необхідні, оскільки існує глибокий сумнів, що суд встигне прийняти обвинувальний вирок у строк, який дозволить:

- 1) набрати цьому вироку законної сили*;
- 2) на основі обвинувального вироку суду, який набрав законної сили, ЦВК не пізніше ніж за три дні до дня виборів прийняти рішення про скасування реєстрації кандидата в депутати. Щодо терміну “не пізніше ніж за три дні до дня

– необхідність його встановлення видається сумнівною, хоча треба надіятись, що в законодавця були конкретні мотиви такого рішення. Тобто якщо рішення про скасування реєстрації кандидата в депутати у встановленому законом порядку не буде прийнято за три дні до виборів, то навіть у разі притягнення до кримінальної відповідальності кандидата в депутати на підставі обвинувального вироку суду – це притягнення, у разі проходження кандидата до складу Верховної Ради, буде тривати максимум до оголошення офіційних результатів виборів (до початку дії депутатської недоторканості)**.

Очевидно, що в законі, який претендує на звання чергового етапу в демократичному розвитку виборчого законодавства, на звання такого, що внеможливорює різного роду фальсифікації та надає реальні механізми забезпечення виборчих прав суб’єктів виборчого процесу, є необхідність закріпити як підставу зняття з реєстрації кандидата в депутати доведений судом факт вчинення ним підкупу виборців, не чекаючи при цьому повторного вчинення даної дії, як це передбачено в нас сьогодні.

Звичайно, потрібно визнати, що це питання більшою мірою адресовано не до законодавчих техніків, багато з яких напевно давно здогадується про таку необхідність, а до народних депутатів, яким напевно не вистачає політичної волі для прийняття рішень, які ставили б їх у жорсткі, природні, але водночас справедливі правила політичної гри, яким напевно не вистачає волі відмовитись від спекулювання своєю депутатською недоторканістю там, де це є прийнятним і “не зовсім”, але це вже питання, яке є предметом окремого великого дослідження фахівців у галузі політичної культури.

1. Дербишайр Дж. Д., Дербишайр Я. Политические системы мира / Пер. с англ.: В 2-х т. – М., 2004. – Т.1. – 99 с.
2. Закон України “Про вибори народних депутатів України” від 25 березня 2004 р. №1665-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – №27- 28. – С.366.
3. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи. – Вашингтон Д.К., 2002. – 140 с.
4. Зеленько Г.І. Прогностичний ефект нового виборчого законодавства // Віче. – 2005. – №11. – С.64.
5. Зеленько Г.І. Навздогінна модернізація: досвід Польщі та України. – К.: Критика, 2003. – 215 с.

* Обвинувальний вирок суду набирає законної сили відповідно до ст.349 КПК протягом п’ятнадцяти діб із моменту проголошення.

** Хоча тут іще є важливий юридичний момент – те, що депутатські повноваження розпочинаються з моменту прийняття присяги народним депутатом на засіданні Верховної Ради.

6. Колпаков А. Проблеми змін в політичній системі України: політико-правовий вимір // Право України. – 2003. – №4. – С.5.
7. Лук'янов Д.В. Загороджувальний бар'єр – недемократичний інститут виборчого права // Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності: Збірник наукових тез. – Харків, 2004. – С.124.
8. Рейнолдс Е. та ін. Посібник з розробки виборчих систем / Пер. з англ. Г.Сеник та ін. – К., 2003. – 98 с.

9. Сартрі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. – К.: Вид-во “Артек”, 2001. – 59 с.
10. Ставнічук М. Строки у виборчому процесі: правові проблеми визначення поняття, класифікації та обрахунків // Право України. – 2003. – №10. – С.21–28.
11. Тодика О. Загороджувальний бар'єр: політичний вплив та правова оцінка // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – №4(43). – С.79–86.
12. <http://5tv.com.ua>. Час виходу матеріалу – 19.01.2006/14:19.

A.SHPIILKA

NORMATIVE-LEGAL BASIS OF PARLIAMENTARY ELECTION IN UKRAINE

The article characterizes the normative-legal basis of parliamentary election under the legislative circumstances. The innovations in the legislative regulations of the election of the parliamentary deputies of Ukraine are discovered and analyzed. A new blocking system is described. The attention is concentrated on some general theoretic ambiguities and drawbacks of the new law.

Key words: *normative-legal basis, proportional electoral system, “strict electoral lists”, blocking barrier, electoral committee.*

УДК 342.8

ББК 67.620.526 (4Укр)

Тетяна Струтинська

БОРОТЬБА З ПОРУШЕННЯМИ Й ФАЛЬСИФІКАЦІЯМИ ПІД ЧАС ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються виявлені під час різноманітних виборчих кампаній способи фальсифікації та порушення виборчого законодавства. Характеризуються напрямки діяльності, які необхідно здійснити для протидії фальсифікації і боротьби з порушеннями під час виборів.

Ключові слова: *вибори, фальсифікація, порушення, бюлетені, виборчі дільниці.*

Запропонована тема статті є досить актуальною на сьогоднішній день, тому що через декілька місяців у нас відбудуться вибори^{*} й дуже важливо, щоб вони відбулися без порушень і фальсифікацій, адже ще зовсім недавно ми були свідками масових порушень законодавства України на виборах Президента.

У ст.71 Конституції України зазначено: “Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення” [1, с.27]. Дуже важливо, щоб дані положення Конституції були реалізовані належним чином.

Україна в даний час перебуває на переломному етапі розвитку. Проходить дуже болючий перехід від тоталітарної до правової держави. Швидкими темпами йде формування і

політичної структури суспільства, відмінної від колишньої соціальної, а також складається нова політична еліта, іде бурхливий процес партійного будівництва.

Сучасною соціально-політичною новацією є те, що в процес перетворення суспільства широко залучається населення нашої країни. По суті, уперше в новій історії України значна частина її лідерів стала з'являтися й формуватися в умовах відкритого “політичного ринку”. Успіх чи невдача того чи іншого претендента на лідерську позицію залежить уже не стільки від рішень вузьких груп політичної номенклатури, скільки від успіху у відкритій, конкурентній боротьбі за голоси виборців.

Проведення чесних виборів, забезпечення процесу голосування в рамках закону, підрахунок голосів без фальсифікації – це дуже важливі сторони передвиборної кампанії. На ці моменти сьогодні звертають увагу всі партії і кандидати. Адже весь процес чесної передвибор-

^{*} Автор має на увазі парламентські вибори 2006 року. – Ред.